

*Проф. др Момчило Живковић,
Факултет за пословне студије, Београд*

Слободне зоне у процесу транзиције

Резиме

Слободне зоне су једна од могућности за пресструктурирање и модернизацију националне привреде. Оне су институције земаља у развоју за привлачење страног капитала, брзе технолошке иновације, повећања запослености и извоза, али и убрзане интеграције у међународне економске блокове, регионалне и шире интеграције. Пословање у слободним зонама одвија се под посебним либералним режимом, уз бројне бенефиције и стимулансе за домаће и стране инвестиције. У условима транзиције слободне зоне као специфичне екстеријоријалне развојне институције и пројекти пружају виши степен сигурности пословања компанијама корисницима зона, уз изграђену и стабилну законску регулативу и бенефиције.

Кључне речи: *слободна зона, програм, режим, бенефиција, развој.*

1. Концепција и улога слободних зона Србије

Домаће слободне зоне су концепцијски постављене и уобличене као развојне, односно извозно-увозне индустријске и трговачке зоне. То су подручја на којима се примењује посебни и бенефицирани режим пословања. Њихови циљеви су везани за подстицање и убрзање развоја националне привреде: привлачење страног капитала, прибављање и примена савремених технологија у оквиру зонских програма.

ма, повећање извоза и девизног прилива, повећање запослености и остваривање низа других пратећих економских и других ефеката.

У основи концепције слободних зона Србије је *развојни аспект* и привредни пројекти усмерени ка привлачењу страног капитала и нових технологија и њиховом пласирању на целокупно подручје земље.

У рангу приоритетних циљева слободних зона је и повећање извоза домаћих роба и услуга, произведених, оплемењених, дорађених или прерађених у зони и на тој основи повећање девизног прилива. У стратешке циљеве слободних зона треба укључити и проширење могућности и капацитета националне привреде и привредних субјеката, кроз регионалну, европску и интерконтиненталну размену роба и услуга у којој би зоне представљале значајну и незаобилазну карику.

Такво опредељење и концепција остају доминантни и у будућем периоду. Стварањем инфраструктурних, саобраћајних, техничких и кадровских услова на просторима постојећих слободних зона и ширењем њихове мреже на магистралним речним и друмским путним правцима (пре свега Дунав са приобаљем и Коридор 10) - слободне зоне треба у значајној мери да подстакну, убрзају и ревитализују целокупни привредни развој подручја Србије, допринесу брзим променама постојеће привредне структуре и укључивању у међународне економске токове и регионалне интеграције. Тим циљевима би допринела и брза промена и хармонизација прописа који регулишу област домаћих слободних зона, царинско и спољнотрговинско пословање.

Као својеврсне привредне екстериторије и енклаве са посебним царинским и пореским статусом, слободне зоне треба у будућем периоду поставити и пројектовати као **акцелераторе економског развоја** и субјекте који доприносе брзом интегрисању домаће привреде у међународне економске токове преко умрежених привредних зонских програма.

Досадашња пракса развијених и земаља у развоју показала је да зоне зацело не представљају паралелни економски систем који би угрожавао регуларну репродукцију и институције националне привреде. Оне су се у већини земаља афирмисале и позиционирале као *економске и развојне енклаве широког спектра привредних делатности*, производних и услужних програма, са стимулативним и подстицајним режимом пословања у чијој основи су бројне бенефиције, једноставне процедуре пословања и слободни трансфери роба, новца, људи, опреме и сл.¹⁾

Користећи у већој мери режим и спектар стимулативних могућности слободних зона могуће је покренути и ревитализовати здраве домаће програме и привредне капацитете, уз реконструкцију и иновирање објеката и опреме, уз ново запошљавање.

Либерални режим пословања омогућује трајније и снажније пословне иницијативе и подухвате, сигурност уложеног капитала и профита, лакше повезивање са

1. У различитим слободним зонама у свету данас је запослено око 42 милиона радника, од тога у Кини преко 30 милиона.

иностраним пословним партнерима, већи маневарски простор домаћим и иностраним привредним субјектима (компанијама), примену савремених међународних стандарда, технологија и ефикасних процедура. Домаћом законском регулативом такве могућности треба проширивати, подстицати, охрабривати и развијати.

Полазећи од искустава и праксе бројних земаља у којима слободне зоне већ имају дугу традицију, стабилне и дугорочне резултате пословања, слободне зоне на домаћем простору, поред динамичнијег остваривања постављених циљева, у условима транзиције треба да пружају знатно већи степен сигурности страним и домаћим партнерима – корисницима зоне, уз јасно постављене и гарантоване законске предности и бенефиције. Ово је могуће постићи **унапређивањем и доградњом постојећег режима пословања.**

Актуелна законска регулатива није јасно поставила нити обезбедила *механизме примене* Закона о слободним зонама. Од његовог доношења 1994. године па до данашњих дана није постојала воља, нити спремност државних, а посебно царинских органа да се његове клаузуле доследно примене, коригују или мењају. У протеклом периоду и пракси рада слободних зона углавном је доминирао рестриктивни приступ у виду одређених забрана и ограничења, уз објашњење да се такве активности превентивно предузимају, јер слободне зоне могу постати места нелегалних и незаконитих активности. Такав приступ и пракса, уз компликовано администрирање, спорост и инертност локалних органа код градње објеката у зонама – снажно противрече духу и концепцији слободне зоне који се огледају у слободи избора и обављања делатности, трансфера и комуникација између пословних партнера.

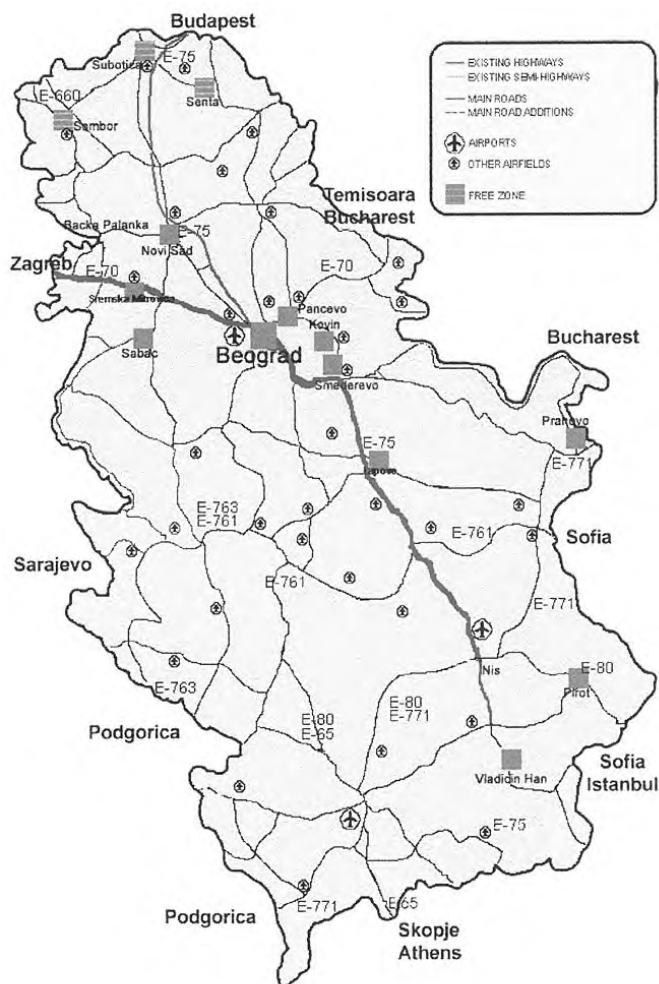
Негативан и неселективан приступ зонском пословању и недовољна подршка државних и локалних органа законитом и легалном развоју и пословању постојећих слободних зона, свесно дерогирање стимулативних законских одредаба о слободном увозу и извозу у зону и из зоне путем увођења незаконитих дажбина у виду „депозита“, онемогућавање царинења на простору зона већ на одабраним граничним прелазима, као и разне краткорочне одлуке и подзаконска акта, у значајној мери су компромитовали институт слободних зона, већ од њиховог формирања.²⁾

Више од деценије искуства пословања домаћих слободних зона јасно указује на њихове предности и слабости, а тиме одређују и будуће правце регулативе ове значајне области.

Предности режима пословања домаћих слободних зона

Значајна предност се огледа у *геостратегијском положају и позицији* слободних зона које су лоциране на магистралним међународним воденим и друмским правцима. Већина постојећих зона је смештена на рекама Дунаву и Сави, док су

2. У већини земаља се ангажују врхунски стручњаци, политички и привредни лидери у процесу развоја зона. Практика је показала да без свеобухватне државне подршке нема успешног развоја слободних зона.

Мапа свих слободних зона у SR Србији

Слика 1

остале лоциране на међународном друмском Коридору 10. Још приликом оснивања слободних зона постојало је интересовање иностраних компанија да се на одређеним воденим локацијама формирају логистички и робно-транспортни производни, прерадни и дистрибуциони центри за одређене финалне производе и стратешке сировине.

У погледу законске регулативе, одредбе Закона о слободним зонама пружају значајне предности домаћим зонама у односу на слободне зоне суседних држава.

Слика 2

То се огледа у либералном режиму пословања и домаћим ресурсима који, између осталих, обезбеђује:

- потпуну слободу у избору и обављању привредних делатности и зонских програма,
- улагање капитала иностраних инвеститора без ограничења,
- изградњу и потпуно (100%) власништво објеката од стране домаћег или иностраног корисника зоне,
- ретрансфер и репатријација добити и капитала без ограничења,
- разноврсне пореске и друге олакшице,
- дугорочни закуп и уговорни однос без временског ограничења и под фиксним условима,
- слободан увоз и извоз робе и услуга, без ограничења рока њиховог држања у слободној зони,
- слободно плаћање и наплаћивање пословних трансакција између субјеката у зони,
- за зонске програме ослобађање од било каквих такси или других дажбина, увезене опреме, резервних делова, сировина, полупроизвода и др.,
- плаћање царине на ино-компоненту уколико се производ или роба из зоне пласира на домаће тржиште,
- једноставне процедуре у извозу производа и роба и повољне цене закупа и др.

Закон посебно регулише услове који се *не могу погоршати* ниједним другим законом нити прописом у земљи, чиме гарантује стабилност и дугорочност пословања и улагања у зонама.

Уколико су бенефиције и погодности веће и разноврсније, утолико је слободна зона конкурентнија и атрактивнија и пружа могућности успешнијег дугорочног пословања и повезивања партнера. Инвеститорима у домаћим зонама се нуде разне олакшице у виду ослобађања од царина, једноставне процедуре манипулације са ресурсима и робом као и пратећом документацијом, локалне бенефиције у погледу изградње објеката, запошљавања, коришћења пословног простора и др.

Искуства слободних зона у свету показују да се улагања у зону у кратком року ефектуирају и да се уложена инвестиција отплати за 1-2 године. Запослени радник у слободној зони утиче, односно омогућује запошљавање и до четири радника изван слободне зоне. Према минималним светским стандардима уређени и инфраструктурно опремљени хектар земљишта у слободној зони остварује нето приход од најмање 200 хиљада долара, не рачунајући ренту, приходе од услуга и друге посредне ефекте.

Инвестиције у слободној зони су високог степена ренџабилитетна са мултипликативним и трајнијим ефектима.

Предности слободних зона се огледају у могућности коришћења изграђених капацитета и објеката изван слободних зона, коришћењем законом утврђеног института подзона. То омогућава и додатно упошљавање домаћих капацитета и грађевинске оперативе, као и запошљавање нових радника и реструктурирање домаћих компанија и програма.

Изградњом и инфраструктурним опремањем речних, дунавско-савских слободних зона активирао би се неискоришћени потенцијал и привредно залеђе Дунава, Саве, везан за транспортни правац Рајна-Мајна и токове према државама бившег источног блока, Блиског истока и суседних држава бивше Југославије.

Слободне зоне на магистралном друмском правцу Коридора 10 у знатно већој мери би се наслањале на постојеће изграђене индустријске капацитете и радну снагу, нудећи разноврсне услуге и програме корисницима зона, развијајући на тај начин транзитну привреду.

Повећање квалитета понуде слободних зона и коришћење економских и других предности подразумева јаче **повезивање и специјализацију** постојећих зона, изградњу и примену стандарда и подизање зонских услуга на знатно већи ниво. У тој, обједињеној понуди предности свих локалитета би биле посебно евалуиране и афирмисане.

Слабости и тешкоће у раду слободних зона

Основна слабост је одсуство примене постојеће стимулативне законске регулативе, предности и бенефиција које пружа та регулатива. Иако је Закон о слободним зонама конкурентан у односу на законодавство суседних земаља, од његовог доношења па и данас изостала је воља и спремност надлежних органа да га примењују. Напротив, бројним подзаконским актима и одлукама његов дух и

одредбе у многоме су дерогирани и обезвређени. Тиме су и конкурентска позиција домаћих зона и корисника зона знатно умањени.

Непотпуно су регулисане области градње објеката, земљишта и запошљавања.

Банкарско законодавство није установило нити афирмисало решења комплементарна зонском закону која се односе на слободне трансфере, кредитирање и банке у зони. Тиме је област финансијских трансакција остала изван зонске регулативе и обавља се на класичан начин, као и за предузећа изван зоне.

Бројна друга законска решења уместо уважавања *lex specialis* закона о зонама, у многим одредбама су различито и на супротан начин регулисала рад и пословање у зонама. Тиме се овај закон у значајној мери дерогирао, а тиме умањене и уклоњене и његове предности и атрактивност институције слободних зона. Чак и Царински закон који је по природи комплементаран са наведеним законом и зонском регулативом, у бројним одредбама противречи и не уважава либерални дух и одредбе Закона о слободним зонама. Врло често се у пракси и приступу државних органа слободне зоне поистовећују са царинским зонама, свдећи их на тај начин на царински поступак и царински надзор.

На тај начин законска регулатива и пракса примене приступом рестрикција и забрана дерогирају институцију и дух слободних зона у чијој концепцији је слобода обављања делатности, бенефиције и међународни стандарди.

Посебан проблем је потпуно другачија концепција и законска регулатива Србије и Црне Горе која збуњује стране инвеститоре. Постојећи закон донет као савезни Закон о слободним зонама примењује се само у Србији, док је у Црној Гори већ дуже време у припреми посебан закон, са знатно већим степеном либерализације на читавом подручју те републике.

Спори процеси приватизације и транзиције, уз бројне и брзе промене прописа из домена пословања, стварају климу несигурности неповољну за страна улагања и значајнији обим инвестиција. Одсуство примене важећих закона, непотпуна и често конфузна регулатива у великој мери су обесхрабрили озбиљне стране инвеститоре, кориснике зона.

Склапање бројних билатералних уговора са суседним државама о тзв. „зонама слободне трговине“, као и општа либерализација пословања – у многоме су умањили предности и атрактивност слободних зона на домаћем простору.

Оријентација постојећих слободних зона углавном на послове и програме складиштења и пласмане роба широке потрошње на домаће тржиште, уместо паралелног развијања атрактивних извозних програма производње, дораде, оплемењавања и др., у великој мери је допринела да домаће слободне зоне не дају веће и значајније ефекте од постојећих. Томе доприноси и непостојање специјализације и уједначавања стандарда услуга и обједињене понуде, уз истицање свих локалних предности постојећих слободних зона.

Пословање слободних зона у Србији

Институт слободних и царинских зона на нашим просторима има релативно дугу традицију засновану на економским потребама за ефективнијим коришћењем домаћих привредних ресурса и потенцијала. Домаће слободне зоне су у досадашњем периоду постојања углавном функционисале и пословале као *трговачке слободне зоне* (free trade zone). Изузетак је Слободна зона Пирот где је Компанија „Тигар” у сарадњи са страним партнерима поставила у слободној зони погон за производњу смеша за израду аутогума. Тим програмом је уведена пракса и омогућено коришћење ове зоне као *извозне производне зоне* (export processing zone).

Наведени програм, као и неколико мањих производних и дорадних програма у слободној зони Београд, омогућили су тестирање зонског режима и начина рада за производним делатностима и активностима у слободним зонама Србије.

И поред бројних застоја и ограничења у протеклом раздобљу, финансијско пословање домаћих слободних зона је у досадашњем периоду било позитивно и показује квантитативни раст из године у годину. То илуструје и следећи преглед ефеката рада неких предузећа за управљање слободним зонама Србије, за период 2000./2001. годину.

Назив зоне	Површина м ²	Запослени	Корисници				Биланс /дин 2000-6.2001./		
			Ук	Домаћи	Страни	Ефекти / дин/	приход	расход	добит
Београд	340.000	16	16	про. 5		/	38.298.000	37.472.000	806.000
	81.400			скл. 11		/	20.188.000	20.116.000	72.000
Владичин Хан	112.893	3	/	/	/	/	88.000	106.000	18.000
							1.574000	1.578000	4.000
Ковин	370.397	3	2	скл. 2	/	770.000	1.678.000	1.515.000	163.000
	36.704					495.000	1.255.000	1.234.000	21.000
Лапово	216.757	6	3	скл. 1	скл. 2	256.000	1.781.000	1.781.000	0
						615.000	1.231.000	1.601.000	370.000
Нови Сад	460.000	28	57	42	скл. 15	/	30.514.000	29.087.000	1.427.000
	12.700			про. 2		/	16.477.000	16.246.000	231.000
				скл. 40					
Пирот	177.896	17	34	про. 1	скл. 14	6.049.000	9.662.000	7.348.000	2.314.000
				скл. 20		7.811.000	19.103.000	17.255.000	1.848.000
Прахово са Брзом Паланком	169.610	4	6	про. 1	/	632.000	4.552.000	4.808.000	256.000
	32.229			скл. 5		269.000	2.017.000	2.020.000	3.000
Смедерево	169.600	20	10	про. 4	про. 1	5.456.000	6.113.000	5.423.000	690.000
				скл. 5		3.572.000	4.634.000	5.448.000	814.000

Сомбор	130.000	5	4	про. 1	/	666.000	14.582.000	15.695.000	1.113.000
	18.000			скл. 3		563.000	6.429.000	7.544.000	1.115.000
Сремска	20.000	7	4	про. 1	про. 2	/	/	/	/
Митровица				скл. 1		763.000	785.000	943.000	158.000
Суботица	93.671	2	12	скл. 11	скл. 1	/	407.000	1.404.000	997.000
	33.807					59.000	601.000	478.000	123.000
Σ	2.475.664	111	148	42		27.976.000	181.969.000	141.630.000	11.737.000

Извор: Извештаји слободних зона Србије за 2001. годину

Иако се основни циљеви слободних зона који се односе на повећање извоза, увоз нових технологија и запошљавање у основи не остварују - ови позитивни показатељи су охрабрујући, с обзиром да слободне зоне у Србији нису имале реалну шансу за развој због познатих економских и политичких прилика у последњих десетак година – од када је у примени најновији Закон о слободним зонама. Према статистичким подацима извоз слободних зона Србије у укупном извозу републике износи 3,33% што је знатно мање у односу на међународне стандарде. У томе је значајно учешће слободне зоне Пирот која константно повећава обим свог извоза и то од 11 милиона евра у 2000. години на 118 мил. евра у 2003. години.³⁾

Позитивни финансијски резултати се углавном односе на приходе од рентирања изграђених или закупљених објекта, складиштења и малопродаје увозних роба и услуга.

У слободним зонама Србије последњих година значајно се проширују изграђени капацитети, нови пословни објекти, складишни простор и инфраструктурна опремљеност земљишта.

Постојеће слободне зоне располажу са 277 хектара површине у зонском режиму пословања, као и изграђених 69.000 m² затвореног пословног и складишног простора и преко 230.000 m² отвореног складишног простора. На тај начин постојеће слободне зоне се оспособљавају за веће и значајније интернационалне зонске програме и партнерство са великим светским компанијама. Оне представљају у основи здраве и постојане привредне субјекте опремљене у знатној мери инфраструктуром и кадровима.

Транзиција и слободне зоне

Да би слободне зоне постале респектибилни национални пројекти и привредне институције потребно је убрзано стварати одговарајући амбијент за рад и пословање на целокупном националном простору. Он подразумева стабилност услова пословања, слободу делатности и трансакција, либерални режим увоза, извоза,

3. Извоз слободне зоне Нови Сад је у 2003. години износио 5,2 мил. евра, а укупни спољнотрговински промет 50,1 мил. евра.

слободне циркулације роба, опреме, информација и др.

Процеси промене својинске структуре домаћих предузећа и прелазак на тржишне моделе пословања увелико су присутни у домаћој привреди. Иако те процесе у пракси прате застоји и недоумице, њихови циљеви су јасни и видљиви: формирање препознатљиве власничке структуре домаћих компанија за пословање на међународном тржишту.

Транзиција као дугорочан и сложен процес промена структуре националне привреде подразумева јасно испрофилисану стратегију развоја и стварања конкурентских позиција у међународним оквирима. Она укључује и промену друштвено-политичког и економског уређења, дефинисање и уређивање привредног амбијента пословања.

Процеси транзиције мењају „слику“ националне привреде, глобалну и унутрашњу структуру привредних субјеката. *Послојећа предузећа мењају не само власника, већ целокупну концепцију, а често делатности и структуру.* У транзицији се тестирају нове могућности домаћих предузећа за пословање у тржишним условима, односно врши ново „позиционирање“ за глобалне услове пословања. У тим глобалним условима долази до рушења националних граница и успостављања слободног протока роба, капитала и људи. Отварају се хоризонти комуникацијама, флукуацији знања и осталих видова сарадње између људи, организација и држава.

Каква је улога слободних зона као специфичних облика пословања у таквим условима?

У условима глобализације слободне зоне постају *места директних страних инвестиција* нудећи бројне бенефиције и најмање трошкове у производњи, транспорту, дистрибуцији и сл. Оне постају „пилот пројекти“ *глобализације* и економски мост који повезује глобалну економију нудећи компанијама широке развојне и пословне могућности.⁴⁾

Пошто је највећи број домаћих слободних зона основан као акционарска друштва, оне у актуелној транзицији не доживљавају никакве драматичне нити „револуционарне“ промене. Мења се једино власничка структура неких од њихових оснивача и акционара. Оне, дакле у новим условима и процесима служе као „везивно ткиво“ *предузећа - корисника* и представљају стабилну и чврсту компоненту повезивања и кооперације. Чак и у случајевима где су слободне зоне јавна предузећа, њихов власнички статус и позиција су дефинисани и непроменљиви.

Слободне зоне су погодне за „цепање“ производних и пословних процеса у серије технички изводљивих програма и операција на различитим географским подручјима и локацијама. Поједини нивои и сегменти тих процеса се могу организовати на независним локацијама, тако да могу послужити у функцији зонских про-

4. Специфична улога екстериторијалности даје слободним зонама велику предност: да без негативних последица на суверенитет и независност држава могу да развијају све позитивне стране глобализације: слободно кретање капитала, роба, услуга, култура, идеја и коначно самих људи.

изводних и других програма који остварују ниске трошкове радне снаге, у близини извора сировина или пак тржишта.

Велике корпорације одавно усмеравају своје ресурсе и делове предузећа изван седишта матичних фирми. Многи програми и технологије се преносе у земље у развоју и њихове слободне зоне користећи спољне ресурсе (*outsourcing*). На тај начин се преко зонских програма трансферише производња појединих делова, комплексних склопова и производних линија.

Коришћењем јефтинијих домаћих ресурса и технологије ино-партнера, слободним зонама је омогућена висока флексибилност у раду и пословању.

У процесу транзиције, по правилу, велики број домаћих привредних капацитета остаје потпуно или делимично изван употребе. Преко малих и флексибилних зонских програма: производње, дораде, монтаже, разноврсних услуга, трговине, транзита и др., део њих може бити стављен у функцију. Слободне зоне пружају могућност оснивања и развоја већег броја малих и средњих предузећа, потенцијалних корисника зона. Ова предузећа, по правилу, представљају генераторе повећања запослености и профита на домаћем привредном подручју.

Ово је посебно значајно у условима када се као резултат процеса транзиције значајно повећава број незапослене радне снаге.

Пракса показује да се преко слободних зона лакше и брже *шестира инвестициона клима* на подручју земље домаћина, без великих и значајнијих улагања у фиксне фондове, користећи већ изграђене капацитете, људске и материјалне ресурсе.

Мотиви уласка иностраних предузећа у слободне зоне су дубљи и разноврснији од простог коришћења повластица и подстицаја које нуди земља – домаћин. Посредством зона иностране компаније упознају услове привређивања, карактеристике локалног тржишта, обичаја, радне снаге и др. Улагање у слободне зоне најчешће води и улагању изван слободних зона на локацијама и делатностима које одговарају делатности и тржишној политици компаније инвеститора.

Сарадња корисника зона са предузећима из залеђа се углавном односи на куповину сировина, полупроизвода, капиталних добара и услуга на домаћем тржишту. То има вишеструке ефекте на предузећа у залеђу у смислу коришћења њихових ресурса и слободних капацитета у условима када је структура националне привреде поремећена и у процесу промена.

Својом делатношћу и улогом привлачења инвеститора и корисника зоне под фиксним, непроменљивим и стабилним условима - слободне зоне у условима транзиције коју у нашим условима обележава висок степен нестабилности и несигурности – представљају *стабилне факторе и генераторе привредних активности*. Оне су „копча“ привредне сарадње, кооперације и повезивања предузећа или њихових делова из земље са предузећима и компанијама из иностранства.

Без промене унутрашње структуре, а често и стратегије коју транзиција изазива код великог броја домаћих предузећа – у слободним зонама се могу стварати

мреже повезаних домаћих и страних предузећа, са дугорочно стабилним условима пословања.

Са таквом интернационалном и повезаном мрежом која послује под уједначеним, стандардним условима, слободне зоне Србије користећи свој геостратешки положај у будућој проширеној Европској унији као „капија Европе“ према Истоку, треба да омогуће пролаз робе, капитала и људи у интерконтиненталној размени.

Momčilo Živković, Ph.D.
Faculty for Business Studies, Belgrade

Free Zones in Transition Process

Summary

Free zones are one of the possibilities for reconstruction and modernization of national free zones in the process of transition. They are institutions of the developing countries not only for the purpose of attracting foreign capital, fast technology innovation, increased employment and export, but also for fast integration into the international economy streams, and regional and broader integration. Business operations in free zones are done under the special liberal regime, with numerous benefits and stimuli for both domestic and foreign investors. Under the conditions of transition free zones, as specific ex-territory developing institutions and projects, offer a higher degree of business operations security to the companies that are users of free zones, along with the built in and stable law regulative and benefits.

Key words: *free zone, program, regime, benefit, development.*

Литература

1. Проф. др Момчило Живковић: „Слободне зоне у функцији развоја југословенске привреде и повезивања са светом“, Зборник радова СЕСЦГ, Београд, 2000.
2. „Free zones in the new Europe“, Flagstaff Institute, Washington, 1999.
3. „Пословање слободних зона Србије“, Привредна комора Југославије, 2002.
4. Haywood Robert: „The changing world of Free Zones“, Flagstaff Institute, 1999.
5. Закон о слободним зонама, Сл. лист СРЈ, бр. 8/1994, 28/96.